

Георги Н. Николов (София, България)

НОВО ИЗСЛЕДВАНЕ ВЪРХУ ИСТОРИЯТА НА ЦАРИГРАДСКАТА ПАТРИАРШИЯ ПРЕЗ IX В.

Предраг Коматина. *Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I* (= Посебна издања Византолошког института САНУ. Књ. 43). Београд, 2014. 382 с.

Добре известен факт е, че основателят на сръбската византоложка школа в Белград е руският византолог Георги Острогорски (1902–1976), който с право може да бъде наречен „баша“ на модерната византология в бивша Югославия и Сърбия. Много от неговите ученици се нареждат сред водещите византинисти от втората половина на XX и началото на XXI в. Сега, през първите десетилетия на XXI в., дойде редът на „внуците“. Младият сръбски византолог Предраг Коматина е един от тях. Той е автор на двајсетина статии в областта на византийската и балканската средновековна история в периода на Ранното средновековие (до XII в.). Рецензираната тук книга всъщност е преработен вариант на неговата докторска дисертация, защитена във Философския факултет на Университета в Белград през 2012 г.¹

¹ Книгата на сръбския византинист вече бе отбелязана с един положителен отзив – вж. Ж и в о ј н о в и ћ, Д. М. Предраг Коматина. *Црквена политика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I*. Београд, 2014. Византолошког институт САНУ, Посебна издања, књига 43. 382 с. – Ини-

„Историята на Византийското царство от самото си начало е история на едно християнско царство“ – с тази безспорна констатация започва изследването на Предраг Коматина. Неговата книга е построена на хронологичен принцип и се състои от три дяла, които обхващат периода 843–886 г. В Увода (с. 23–26) е направен кратък преглед на изворите по темата, а в историографския обзор са споменати само двама от изтъкнатите изследователи от отминалите столетия – Йозеф Хергенрютер (1824–1890) и Франтишек Дворник (1893–1975).

В първата част „Възстановяване на православието (843–856)“ (с. 27–102) авторът се спира на няколко важни проблема. На първо място това е краят на иконоборството в империята. Както уместно е отбелязано, *„смъртта на цар Теофил († 20 януари 842) отбелязва началото на края на иконоборското движение“* (с. 29). Най-важна роля в този процес са имали императрица Теодора (842–856) и нейните четирима

цијал. Часопис за средновековне студии, 3, 2015, 250–255.

поддръжници – Сергей Никитиат, Теоктист (евнух, магистър и логотет на дрома) и братята на Теодора – Варда (патриций) и Петрона (патриций, друнгарий на виглата). Първата стъпка от нейна страна е била издадената заповед да бъдат освободени от тъмница и пуснати на свобода всички онези, които *„заради православната вяра са били изпратени в изгнание или затворени в тъмница“* (с. 37). Мярката е обхващала не само монаси, но и немалък брой благочестиви миряни, които са пострадали от гоненията на Теофил. Важно място за възстановяването на иконопочитанието е имал църковният събор от 843 г. Той е бил замислен като поместен събор на епископите, подчинени на Цариградската патриаршия. Съборът се е провел през първата седмица на Великия пост и е завършил в първата неделя на тази седмица, на 11 март 843 г. Относно датата авторът посочва, че императрицата, за да не губи време, мъдро се е основала на петото правило на Първия вселенски събор (Никея, 325 г.). Съборът се е провел в Каниклиу, на брега на Златния рог, където се е намирала резиденцията на императорския чиновник, който се е грижел за киноvara (червеното мастило, с което са се подписвали владетелите). Главна фигура сред монасите е бил Симеон Стълпник († 844). На анатема са били предадени всички онези, които се борили срещу светите и божествени икони. Патриархът-иконоборец Йоан VII Граматик (838–843) е бил докаран до границата на самоубийство. За нов патриарх е бил избран монахът Методий (843–847). Той е бил кандидат на провинциалните монашески кръгове и е имал подкрепата на императрицата. Неговият избор е станал на 3 срещу 4 март, през нощта, а е бил обявен на 4 март, в деня на Неделя сиропусна. Последното заседание на събора се провело във ве-

ликата църква „Св. София“, където новият патриарх бил ръкоположен и заел престола на цариградските патриарси. Съборът е завършил с тържествено литийно шествие (с. 38–54).

По-нататък авторът се спира на предизвикателствата, които са стояли пред новия патриарх Методий. Едно от тях е било свързано с подмяната на архиереите на Никея, Солун, Сиракуза и др. Сериозно изпитание за патриарх Методий е бил т.нар. Студитски разкол. Известно е, че по време на временното възобновяване на православие то между 787–815 г. игуменът на Студийския манастир Теодор често е влизал в противоречия с тогавашните императори и с патриарсите Тарасий (784–806) и Никифор (806–815). Истинската причина за нетърпимостта му спрямо тях била, че двамата са станали патриарси като миряни. Сега след събора от 843 г., патриарх Методий е изисквал от игумените на Студион и Сакудион (друг манастир на студийската общност) да анатемосат съчиненията на Теодор Студит, написани срещу Тарасий и Никифор. Така се е стигнало до Студитския разкол. Заслужава да се цитира едно от заключенията на автора по този повод: *„Студитският разкол е бил само едно продължение на вътрешноправославната борба между твърдолинейното монашество, предвождано от студитите и светската интелигенция, подпомагана от свободомислещите монаси за надмощие в църквата. Тази борба била по-продължителна, от която и да било разкол. Тя щяла да продължи и малко след Студитския разкол и да доведе до един нов т.нар. Фотиев разкол, когато през 858 г. приятелят на студитите и наследник на Методий, монахът с дълъг стаж Игнатий, щял да бъде свален от патриаршеския престол и заменен от мирянина с изключителни интелектуал-*

ни качества Фотий, който пък бил издънка от рода на Тарасий. Своя избор за патриарх Фотий щял да защити пред римския папа Николай I, наред с другото, тъкмо с примерите за избора на Тарасий и Никифор“ (с. 65). Доколкото игумените Навкратий (на Студион) и Атанасий (на Сакудион) са отказвали да се подчинят на патриарха, последният е издал присъда, според която те са били заточени в собствените им манастири и са им били наложени редица ограничения.

Във връзка със споменатите събития авторът се спира и на Синодика, който се чете в Неделята на православие (това е точното му заглавие). Според приведените от автора аргументи Синодикът не е съставен през 843, а през 845 г., а добавките, направени от патриарх Методий, се датират в Неделята на православие през 846 или 847 г. (с. 73–76).

Според П. Коматина патриархатът на Методий, макар и кратък е имал голямо значение за църквата в Константиновия град. Като се изключи активната роля на двореца за свикването и провеждането на събора през 843 г., най-високата държавна власт е заела позиция на ненамеса в църковните дела. Авторът заключава, че в периода от 11 март 843 до 14 юни 847 г. между върховната светска власт и върховната църковна власт се е установила пълна симфония (с. 79–80).

По-нататък е разгледана ролята на патриарх Игнатий (847–858; 867–877) в борбата между двете противостоящи църковни фракции по време на неговия първи патриархат. Биографията на този предстоятел е любопитна. Той е син на византийския император Михаил I Рангаве (811–813), а чрез майка си Прокопия се пада внук на император Никифор I Геник (802–811) и племенник на Ставракий (811). Роденият през 798/799 г. императорски син (светското му име е Никита) през 813 г. е скопен и замонашен

под името Игнатий. След това той е изпратен на Принцовите острови, където основава няколко манастира и е техен игумен. Изборът му за патриарх и този път е бил по желанието на императрица Теодора.

Авторът се спира на следните проблеми от патриархата на Игнатий: политиката на патриарха по отношение на бившите иконоборци и монасите от Студийския манастир; разколът на Григорий Азвест; патриарх Игнатий и Рим; превратът в Цариград (855–856), чрез който император Михаил III (842–867) поел властта в империята вместо майка си Теодора. Специално внимание се отделя на духовния живот във византийската столица (с. 94–102). Авторът посочва новата генерация от образовани монаси, която се появява в Цариград след 843 г. Сред изтъкнатите личности от това време е бил някогашният иконоборец Игнатий Дякон († 847) – един от най-плодовитите писатели тогава. Споменават се и двама от учениците на св. Йоаникий († 846) – монасите Петър и Сава. П. Коматина накратко представя и личностите, които изпълват духовното пространство на обновената велика школа в Магнаура. Сред тях изпълват любовдрите преподаватели Лъв Математик и Фотий, а пък сред техните ученици със своята многоученост се извисява Константин Философ (826–869).

Втората част на книгата е онасловена „Експанзията на Византийската църква (856–867)“ (с. 103–224). Както се вижда от посочената хронология, това е времето от първия патриархат на Фотий (858–867; 877–886). На първо място в тази част от изследването П. Коматина се спира на т.нар. Фотиев разкол. Без съмнение смяната във властта в двореца (от началото на 856 г. управлението на империята е било в ръцете на младия император Михаил III и неговия вуйчо магистър Варда) скоро дала

отражение и в църквата. Личната вражда между Варда и Игнатий е довела до отстраняването на последния от патриаршеския престол на 23 ноември 858 (с. 104–108). Новият кандидат за престола е бил все още мирянин. Затова в периода от 20–25 декември 858 г., противно на каноните, той е преминал през всички църковни степени: монах, анагност, поддякон, дякон, свещеник и епископ. С последния чин той е въведен за архиепископ на престола на Константиновия град, Новия Рим, и вселенски патриарх. Това се е случило навръх Коледа. Авторът подробно разглежда изворите за събитията през 858 г. и стига до извода, че изборът на Фотий е бил предопределен от светската власт (Михаил III и Варда). Самият Фотий не е бил ни най-малко въодушевен от това, че е станал патриарх. Показателни са неговите думи: „*Изгубих мирния живот. Изгубих и славата, защото за някои наистина световната слава е тежка загуба. Изгубих скъпата тишина; чистото и приятно присъствие на близките, сигурния, невинен и непроменлив престой*“ (с. 113). Скоро между Рим и Цариград настъпило напрежение. Римската църква, както и противниците на Фотий във Византия изтъквали, че издигането на мирянин за патриарх е неканонично. От своя страна Фотий е оправдал своя избор и с факта, че много други миряни са били епископи и при това са били с голяма важност за живота на църквата (Тарасий (784–806), Никифор (806–815), както и тези от IV в. – Григорий Богослов (330–390), Нектарий Цариградски (381–397) и Таласий Кесарийски (V в.), както и Амброзий Милански (370–397), който пък е бил латинец).

В действителност сваленият патриарх Игнатий влязъл в съюз с Римската църква и упорито бранел своята позиция на незаконно осъден епископ. Сигнало се е дотам, че на поместен събор

в Рим през 863 г. патриарх Фотий бил анатемосан, а Игнатий бил потвърден като законен и единствен цариградски патриарх. Отношенията между Римската и Цариградската църква стигнали своята най-ниска точка. В едно от писмата си до папата (от 18 март 862 г.) император Михаил III между другото е отбелязал, че латинският език е „*варварски и скитски*“. В последвалия отговор папа Николай I (858–867) не му останал длъжен: „*Ако казвате, че латинският език е варварски, понеже не го разбирате, тогава наистина е смешно да се наричат царе на римляните, а пък да не знаете римски език*“ (с. 131–132).

Интерес представлява по-нататъшното изложение, в което авторът се спира на посещението на Константин Философ в двора на Арабския халифат (с. 134–144), както и неговата мисия при хазарите (с. 144–163). П. Коматина се опитва да изясни някои спорни проблеми, свързани с Константин Философ (той датира пътуването му до Самара не по-рано от началото на 858 г.). Един от тях е прочутият израз от неговото житие, отнасящ се до пребиваването му в Херсон през 860–861 г.: „*Там [философът] намери евангелие и псалтир, написани с руски букви, и срещна човек, който говореше на тоя език. Той влезе в разговор с него и разбра смисъла на речта му, сравнявайки със своя говор различието на звуковете на гласни и на съгласни. И като отпрати молитва към Бога, скоро започна да чете и да говори [на тоя език]*“². П. Коматина съвестно излага различните тези относно тълкуването на споменатите „руски букви“. Като цитира ста-

² Цитираният пасаж е по: Стара българска литература. Т. 4. Житиеписни творби. Съст. и ред. Кл. Иванова. София, 1986, 45–46.

тията на Красимира Костова³, авторът възприема тезата за скандинавския произход на „руските букви“, т.нар. 24-знаков футарк, и предлага нови аргументи, за да я обоснове.

Следвайки хронологичния принцип на изложение, П. Коматина се спира на отношенията на Цариградската патриаршия с арменците, и по-специално разглежда борбата на Фотий срещу ересата „теопасха“. Както е известно, арменците са следвали монофизитската идея – отхвърляне на човешката природа у Христос и признаване само на неговата божествена природа. Това водело до едно очевидно безсмислица: Бог е страдал на кръста (Θεόπλασχα = Страдание на Бог). Византийската църковна политика в крайна сметка е имала известен успех: след църковния събор в Ширакаван (862 г.) арменците от областта Тарон изоставили монофизитската теза и възприели главните елементи на православната христология (с. 164–183).

Следващите два параграфа имат отношение към българската история. Първият е посветен на великоморавската мисия на Кирил и Методий (с. 183–196). Авторът разглежда дейността на светите братя до смъртта на Кирил (†14 февруари 869) и взема отношение по някои спорни въпроси. Вторият е озаглавен „Покръстване на българите“ (с. 196–211). Правилно покръстването на българите е отнесено след битката при Посон (3 септември 863 г.) и е характеризирано като резултат от военна акция на Михаил III и кесаря Варда, което П. Коматина датира в средата на 864 г. На базата на сведенията от Окръжното послание на Фотий до архиепископите на Изтока, както и след пре-

глед на аргументите, изложени в научната литература, авторът стига до извода, че българите и техният княз Борис I - Михаил (852–889, † 2 май 907) са били покръстени през втората половина или в края на 864 г. (с. 201)⁴. Пресилено изглежда обаче мнението на автора, че византийската военна акция от средата на 864 г. е спасила мисията на Константин и Методий във Великоморавия, тъй като е осуетила планираното франкско-българско нападение в тази страна (с. 202). В действителност българо-немският съюз срещу Великоморавия е предизвикал византийската намеса за защита на тази държава. Несъмнено още тогава българският владетел е имал информация за дейността на двамата братя в моравските земи. Известно е, че по-късно именно българите са спасили делото на Константин Философ и брат му Методий (Франтишек Дворник: *„Делото на Методий бе спасено от българите“*)⁵. Не съвсем прецизна е и тезата на автора, че: *„покръстването на българите през 864 г. и връщането на част от арменците към православието са единствените примери за решително и енергично действие на византийската държава с цел постигане на успех в областта на църковната политика спрямо външните фактори в средата на IX в. В останалите случаи инициативата за изпращане на*

³ К о с т о в а, Кр. Рушки писмена. – В: Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 3. София, 2003, 500–503.

⁴ Опит да се внесе яснота по този въпрос вж. напоследък в статията на Н и к о л о в, Г. За датата на покръстването на кан Борис I Михаил. – В: България в европейската култура, наука, образование, религия. Ч. 1. Материали от Четвъртата национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България“ – Шумен, 14–16. 05. 2014 г. Шумен, 2015, 11–22.

⁵ Б о ж и л о в, Ив., В. Г ю з е л е в. История на средновековна България VII–XIV век. София, 1999, с. 213.

мисии при арабите, русите, хазарите и моравците е принадлежала на тези народи, а Цариград само ѝ е отговорил“ (с. 202). В действителност обстоятелствата около покръстването на българите само привидно създават впечатлението, че кръщението е било резултат от злощастния за тях край на един византийски поход. Истинската причина за покръстването е готовността на кан Борис I и предварително взетото от него решение за приемане на християнството. Българската държава и в други случаи по-рано е претърпявала тежки поражения от Византийската империя, но това не е довеждало до християнизация. Положението през 863–864 г. е било различно – българският владетел е показал желание да се покръсти, а заплашителният византийски поход само го е катализиран и го е пренасочил от Рим към Цариград. За това свидетелства и фактът, че българските пратеници, дошли във византийската столица, за да сключат „дълбокия мир“, са били покръстени там, т.е. още при тръгването от България те са имали инструкция в този смисъл.

В следващите страници П. Коматина се спира на дейността на византийската мисия в България. Той добре е проучил изворите, които сочат, че епископите, дошли от Цариград, са били поне няколко, а не един. Неговата теза: „*Поглавар* [водач] *целе мисије био је, међутим сам цариградски патријарх Фотије*“ (с. 204), очевидно трябва да се разбира в смисъл, че Фотий е ръководил дейността на мисията в България, но не и че самият патриарх е бил в България. Авторът правилно е забелязал, че Посланието, изпратено от цариградския патриарх Фотий до Борис I - Михаил, не е резултат на запитване от страна на българския княз. Наистина никъде в текста няма и намек за предходно писмо от България. Освен това правилно

се коригира датата на друго известно писмо от Фотий до Борис I - Михаил в периода на втория патриархат на цариградския първосвещеник (877–886 г.)⁶. П. Коматина се спира накратко и на съдържанието на Фотиевото послание до Борис „В какво се състои работата на един княз“ (866 г.). Необходимо е да се направят някои важни уточнения. Нещо случайно Фотий показва историята на християнската църква чрез разказите за нейните седем вселенски събора. Борис I - Михаил е трябвало да разбере, че съборно управляваната Източна църква има предимство пред Западната, в която тъкмо по това време папата е заявявал, че стои по-горе от съборите⁷. Що се отнася до наставленията, които Фотий дава на Борис I - Михаил, как да управлява като християнин, то цариградският патриарх изгражда образа не на примерния християнски княз, а на идеалния владетел в световната история. Може да се каже, че съветите на ерудирания духовник имат своята актуалност и до днес. П. Коматина е прав, че мъчният, изкуствен и високоучен гръцки език, на който е написано Посланието, е бил трудноразбираем за мнозинството от образованите ромеи по това време, камо ли да се схване и разбере от езичника Борис. Наистина, може би българският владетел едва ли се е ориентирал в разказите за Бога, който имал една природа или две природи, една воля или две воли и т.н. Той обаче е разбрал нещо много съществено – Вселенският събор е бил най-важният и най-висок форум на християнската църква, и е постигнал учредяването на Българската църква именно на такъв събор през 870 г.

⁶ Публикувано на български език в Гръцки извори за българската история. Т. 4. София, 1961, 103–104.

⁷ Т р и ф о н о в, Ю. Царуването на св. Бориса-Михаила. София, 1907, с. 29.

Може да се оспори и твърдението на автора, че бунтът от 866 г. из основи е разклатил византийската мисия в България и е сложил началото на нейния край (с. 211). В действителност бунтът е бил резултат от владетелското покръстване и разрушаването на онази система, върху която се е крепяла властта на прабългарската аристокрация.

В параграфа „Връхната точка на Фотий и неговото падение“ (с. 212–224) авторът проследява събитията от края на 865 г. до септември 867 г. във Византия: убийството на кесаря Варда (21 април 866 г.) и коронясването на Василий Македонянин за съвладетел на император Михаил III (26 май 866 г.); в България: бунтът срещу Борис от март 866 г. и обръщането на българите към Римската църква, както и дейността на нейната мисия в българските земи. П. Коматина заключава, че с мисионерската си активност сред българите папа Николай I е изпълнил своята цел – запомнен е за векове напред като *gentis Bulgarorum apostolus* (с. 219). Отговорът спрямо римската мисия не закъснял: Фотиевото Окръжно послание до архиерейските престоли на Изтока и свиканият през лятото на 867 г. събор в Цариград, на който папа Николай I е бил осъден и анатемосан. Въпреки че протоколите от този събор са били унищожени през 869/870 г., изворите дават възможност да се разбере, че на него са присъствали и двамата императори (Михаил III и Василий Македонянин). Наистина решенията от 867 г. са били връх в държавната и църковната политика на Византия в борбата ѝ срещу папа Николай I (с. 222–223). Във връзка с българското пратеничество в Рим през лятото на 866 г. авторът приема сведението от Бертинските летописи, че негов водач е бил княжеският син (вероятно най-големият – Владимир) – с. 215.

Третата част на книгата е озаглавена „Императорската църква (867–886)“ – с. 225–354. Както се вижда от нейната хронология, тя е в границите на управлението на новия господар в Цариград – ромейския василевс Василий I Македонянин (867–886). Само два месеца след като е заклал в спалнята Михаил III (23/24 септември), на 23 ноември 867 г., точно девет години след свалянето му от епископската катедра на Константиновия град, там отново е застанал Игнатий (867–877). П. Коматина се спира подробно на въпроса по какви причини Фотий е прогонен от патриаршеския престол. Между другото заслужава внимание приведеното сведение на Симеон Логотет (X в.). След като убил своя благодетел – законния император Михаил III, Василий I Македонянин отишъл в църквата да приеме причастие от патриарха. Тогава Фотий го нарекъл „разбойник и убиец и недостоеен за Божие причастие“ (с. 226). Според автора именно това действие на Фотий (той не е могъл да направи нещо повече) е разгневило Василий I и е довело до поредната смяна на патриаршеския престол (с. 226–228).

Интерес представляват подробно изложените обстоятелства около свикването на голям вселенски събор през 869 г., както и самото му провеждане в Цариград. Фактът, че на неговото откриване са присъствали представители на Римската църква (Донат Остийски, Стефан Непески и дякон Марин), на Антиохийската патриаршия (тирският митрополит Тома), Йерусалимската патриаршия (синкел Илия), наистина дава основание да се смята, че съборът е започнал работа като Осми вселенски (5 октомври 869 – 28 февруари 870 г.), както го смята и Римската църква. Сред важните решения – за осъждането на Фотий, за забраната на миряни да се въздигат за епископи, за иконоборството

и др., били предприемани твърде необичайни, но знакови за обществото и църквата действия. Така например е било взето решение да се изровят и да се запалят тленните останки на император Константин V Копроним (741–775) и на патриарх Йоан Граматик.

В специален параграф авторът се спира на българския църковен въпрос (с. 236–260). Според него решението на събора от 4 март 870 г. България да мине под юрисдикцията на Цариградската патриаршия е било голяма победа за византийската мисионерска политика. Държавният интерес на империята е бил защитен от Василий I и патриарх Игнатий по същия начин както някога той е бил отстояван от император Михаил III, кесаря Варда и Фотий. П. Коматина разглежда организацията на Църквата в България и оспорва присъствието в нея на български архиепископ в периода 870–879 г. Той изразява мнение, че начело на църковната организация в България е стоял митрополитът на Одесос (дн. Варна) или митрополитът на Томи (дн. Констанца), като същевременно е резидирал в Плиска. Тази теза, изложена с чисто логически аргументи, има предпоставен характер и оставя редица отворени въпроси относно църковното управление на западните български प्रदेशи. От друга страна, той възприема изказаното в българската историография мнение, че Българската църква получава автокефален статут с решение на Фотиевия събор от 24 декември 879 г.⁸

⁸ Гюзелев, В. Бележки върху йерархическия статус на Българската църква и нейния председател през първия век от покръстването. 865–971 г. – В: Религия и църква в България. Социални и културни измерения в православие и неговата специфика в българските земи. Научна конференция София, 27–29 ноември 1997. София, 1999, 99–103.

По-нататък са разгледани опитите на папската дипломатия да върне България в руслото на Рим. Преди всичко са анализирани кореспонденцията и размяната на пратеничества между папа Адриан II (867–872) и папа Йоан VIII (872–882), от една страна, и княз Борис I – Михаил, от друга.

В друг параграф П. Коматина изследва проблема за ролята на Василий I при покръстването на сърби и хървати (с. 261–303). Основен извор по този въпрос са произведенията на византийския император Константин VII Багренородни (913–959). Заключение е, че към началото на управлението на Василий I сърби и хървати вече са били част от християнския свят. В контекста на сръбската християнизация авторът се опитва да датира втората българо-сръбска война. Той отхвърля късните датировки и смята, че войната е била проведена преди 867 г. Към аргументацията на автора се прибавя един малко познат у нас извор, а именно златният пръстен-печат на Строимир с надпис на гръцки език: Κ(ύρι)ε βοι̅θ(ει) Στροίμῖρ [Господи, помагай на Строимир!]. Според неговия издател Тибор Живкович (1966–2013) въпросният Строимир е бил син на сръбския княз Властимир и брат на Мутимир и Гойник⁹. П. Коматина изразява позиция и по спорния въпрос кога се е провела българо-сръбската война по времето на Борис I. Според него това е станало преди възкачването на Василий I, т.е. преди 867 г. (с. 274–276).

По-нататък в изложението на книгата авторът се спира на покръстването на славяните в Пелопонес, на опи-

⁹ Živković, T. The Golden Seal of Stroimir. – Исторически часопис, 55, 2007, 23–29. Обстоятелствата около появата и състоянието на този печат оставят известни съмнения относно неговата автентичност.

та за покръстване на евреите през 873/874 г. и на борбата срещу павликянската ерес.

Заслужава внимание и изследването в параграфа „Завръщането на Фотий и съборът от 879/880 г.“ (с. 320–328). Авторът привежда едно любопитно сведение от изворите за това, как Фотий е обърнал вниманието на императора върху себе си. Той разпространявал мълвата, че родът на император Василий води началото си от арменския крал Тиридат, който бил първият владетел, приел Христовата вяра през 314 г. (дори преди Константин Велики). Освен това Фотий измислил пророчество, което обещавало върховната власт на рода ВЕКЛАС, което е било акроним на рода на императора (първата буква е неговото име, втората – на неговата съпруга Евдокия, и другите – на синовете му Константин, Лъв, Александър и Стефан). Подир това той се постарал предсказанието да стане известно на Василий I. Императорът бързо се досетил, че такова нещо може да измисли само Фотий, и го повикал да се върне в двореца. Фотий показал на императора своята преданост и колко може да му бъде полезен по време на борбата срещу павликяните. Това довело до връщането му в Цариград, където получил преподавателско място в Магнаурската школа, а Василий I му поверил възпитанието и образованието на своите четирима синове. Малко по-късно се стигнало до помирение между Фотий и Игнатий. Затова след смъртта на последния Фотий отново заел патриаршеския престол (26 октомври 877 г.).

Подготовката на нов събор започнала още докато Игнатий е бил жив. Реално обаче той се е провел две години по-късно. И на този събор главният проблем е бил българският църковен въпрос. Позицията на Римската църква е била формулирана в т.нар.

Commonitorium. В него папа Йоан VIII¹⁰ съветвал своите легати да поискат от събора патриарх Фотий да не изпраща в България омофор и да не ръкополага никого в тази епархия. А ако направи това, той ще бъде отлъчен според църковните канони. Българският църковен въпрос бил поставен за първи път на Второто заседание на събора (17 ноември 879 г.). На папското искане Фотий е отговорил, че прави тази жертва в името на помирението. Освен това той е изтъкнал, че откакто е заел патриаршеския престол през октомври 877 г., не е ръкоположил нито един епископ в България, нито му е изпращал омофор. Решаващо по този въпрос се е оказало заседанието от 24 декември 879 г. На петото съборно заседание (26 януари 880 г.) са били формулирани църковните канони. Те са били подписани от папските легати, а след това от представителите на Цариградската и другите източни патриаршии, както и от 383-мата участници в събора. С императорския подпис от 3 март 880 г. фактически съборът е завършил своята работа. Очакванията на Римската църква, че в България отново ще се установи нейното духовенство, останали напразни. Ловкият дипломат Борис I - Михаил е бил крайният победител в църковните борби между Рим и Цариград. Основателно в края на този параграф П. Коматина си задава риторичния въпрос: не е ли бил този изход резултат от по-ранно сключен договор между византийската църква, Византийската империя и българския княз? (с. 328).

В последните параграфи на книгата авторът разглежда отношенията меж-

¹⁰ За политиката на папа Йоан VIII спрямо България напоследък вж. Г ю з е л е в, В. Българският църковен въпрос и папа Йоан VIII (872–882). – В: България в европейската култура..., 26–31.

ду патриарха и императора, както и позицията на Фотий спрямо законодателството на Василий I (с. 328–334); дейността на Методий в Панония и Моравия и раждането на славянска църква (с. 334–344).

В края на книгата отново център на внимание е Българската църква (с. 344–352). П. Коматина подробно се спира на въпроса за нейните автокефалност и организация. Предмет на изследване са последиците от Фотиевия събор. Едно от тях е, че византийските епископи и свещеници не са били задължени да напуснат България. Всъщност цариградският патриарх се е отказал от правото си да ръкополага в България, но императорът не е допуснал попадането ѝ под влиянието на папата и така Българската църква е получила самостоятелност. Авторът отбелязва, че в Цариград главната цел по отношение на българските земи е била да не се допусне римско духовенство да заеме диоцеза пред вратите на византийската столица, т.е. потвърждава се мнението на Фр. Дворник, че за Византия основната задача е била да се предпазят съседните земи от латинско и франкско влияние. П. Коматина добавя един много важен аргумент за автокефалността на Българската църква, който досега е убягвал на изследователите, а именно, че след 880 г. нейните епархии отпадат от епархийските списъци на Цариградската патриаршия (*Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae*). В края на този параграф е логичното заключение на автора: в България се свързват в едно две големи придобивки на византийската църковна политика през IX в. – покръстването на българите и богослужението на славянски език.

В последните страници на своето изследване П. Коматина прави рекапитулация на византийската църковна политика и нейните резултати през 886 г.

(с. 352–354). В тях отново се подчертава значението на българското покръстване и учредяването на автокефална Българска църква, която трайно е останала в кръга на византийската църква и култура.

* * *

Така представеното изложение показва значението на рецензираната книга. Тя е резултат от детайлно изследване на проблемите на византийската църковна политика през IX в. Приносите на автора може да се резюмират така: 1. Изложението е написано въз основа на съвместен и подробен прочит на историческите извори по темата; 2. В историческото проучване са обхванати почти всички важни въпроси на вътрешнополитическото състояние на Цариградската патриаршия в периода 843–886 г.; 3. Детайлно и обективно са представени отношенията между Цариградската патриаршия и Римската църква; 4. Подробно е проучена мисионерската политика на Цариградската патриаршия и резултатите от нея; 5. Голямо внимание е отделено на ролята на личностите от тази епоха (императори, патриарси, папи и др.); 6. Книгата, написана в предимно аналитичен стил, по същество представлява една панорама на византийското общество през деветото столетие.

Несъмнено монографията на Предраг Коматина ще бъде едно от четените и използвани изследвания по църковната проблематика във Византия. Заедно с това тя може да се използва и като справочник за различни въпроси от църковния живот на Балканите и в Източна Европа през IX в. Има и още нещо, което се отнася конкретно до българската история. Обективно погледнато, се вижда, че в периода 864–886 г. българският църковен въпрос във всичките му из-

мерения и проблеми е бил един от най-важните в политиката на Цариградската църква и нейните патриарси. Изводите на автора за благосклонното отношение на патриарх Фотий към автокефалията на Българската църква може да се разширят. Далновидният цариградски предстоятел не само временно е парирал римското влияние в българските земи. Нещо повече, за векове наред Българската църква щяла да се превърне в стожер на православие, а през XIV в. в своята антипапска и антилатинска позиция ще надмине и Цариградската патриаршия. Затова може да се каже, че покръстването на българите, учредяването на Българска църква и придобитата от нея автокефалност са събития с трайни последици в историята на Европейския югоизток не само през Средновековието, а и през следващите столетия.

В действителност, колкото надмощието на Цариградската патриаршия над Римската църква по българския църковен въпрос, от една страна, е било успех за Византия, то от друга, е било голяма победа за новопокръстенения български владетел Борис I - Михаил, който завинаги е обвързал България и българския народ с източното православие и предопределил пътя на Българската църква в средновековния християнски свят.

* * *

Освен посочените по-горе слабости и неправилни становища, в монографията на П. Коматина се забелязват някои неточности, грешки, пропуски при използването на исторически извори и цитирането на исторически изследвания, които ще бъдат посочени тук:

На с. 21 неточно е цитиран трудът на българския историк Васил Златарски (1866–1935) като „История на българската държава“ вместо „История на

българската държава през средните векове“, което поставя под съмнение неговото познаване.

На с. 147 за покръстването на русите би могло да се използва и миниатюрата на л. 166v на Ватиканския препис (cod. Vatic. Slav. II) от среднобългарския превод (средата на XIV в.) на летописа на Константин Манаси (XII в.), както и българската добавка (№ 20) в текста: ПРИ СЕМЪ ВАСИЛИИ КРЪСТИШЖ САРУСИ¹¹. Този пропуск е странен, като се има предвид, че цветната миниатюра за покръстването на българите от същия ръкопис е послужила за илюстрация на титулната страница на книгата. Извън вниманието на автора е останала и една българска публикация, в която са посочени още извори за покръстването на русите през IX в. и е уточнена годината за него¹².

¹¹ Вж. ПРЪМЖДРАГЪ МАНАСІА И ЛЪТОПИСЦА СЪБРАНІЕ ЛЪТНО Ѡ СЪЗДАНІА МИРЪ НАЧИНАЖЦЕЕ И ТЪКЖЩЕ ДО САМОГО ЦАРСТВА КИРНИКИФУРА БОТАНИЦАТА. Constantin Manasses. Synopsis Chroniki. Cod. Vaticano Slavico, 2, 1344–1345. Vatican Apostolic Library. Copyright of the Facsimile Edition: Militos, 2007, 163v, 166v. Вж. и К а й м а к а м о в а, М. Българската кратка хроника в среднобългарския превод на Манасиевата хроника. 1. Текст. Превод. Коментар. – Год. СУ. Истор. фак., 76, 1983, с. 136; Среднеболгарский перевод Хроники Константина Манассии в славянских литературах. Введение Д. С. Лихачева. Исследования И. С. Дуйчева и М. А. Салминой. Подготовка текстов М. А. Салминой. Словоуказатели О. В. Творогова. София, 1988, с. 231.

¹² Г ю з е л е в, В. Старобългарски свидетелства за покръстването на русите през 866 г. – Год. СУ. Научен център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев“, 1, 1987, 59–65. Вж. и Г ю з е л е в, В. Средновековна България и Скандинавия през IX–XV в. – Във: Викингите – мореплаватели, откриватели, създатели. София [2000], 34–36.

На с. 199–201 не е използвана и друга добавка (№ 19) към среднобългарския превод на летописа на Константин Манаси, която се отнася за покръстването на българите по времето на император Михаил III¹³.

На с. 203–206 за византийската мисия в България би могло да се използва и цитира една важна статия за ролята на Студийския манастир и неговите монаси в България¹⁴.

На с. 204–208 за Посланието на патриарх Фотий до Борис I - Михаил извън вниманието на автора са останали две важни български изследвания¹⁵.

На с. 208–211, 218 би могло да се цитира едно детайлно монографично изследване върху извора *Responsa Nicolai I. rapae ad consulta Bulgarorum*¹⁶.

На с. 348–349 не е отделено внимание на важното сведение на охридския архиепископ Теофилакт (1088–1126) в „Житие на св. Климент Охридски“, че Борис I - Михаил построил в България „седем

сборни храма“. То трябва да се тълкува в смисъл, че диоцезът на Българската църква е включвал седем митрополии¹⁷.

Буди недоумение, че нито в историографския увод, нито изобщо в цялата книга са използвани изследванията на известни руски историци от XIX–XX в., писали за историята на византийската църква през IX в., някои от които бяха преиздадени през последните десетилетия. Става дума за автори като Алексей Петрович Лебедев (1845–1908)¹⁸ и Иван Иванович Соколов (1865–1939)¹⁹. Тук би могло да се добави и една от последните работи на големия руско-американски византолог Александър П. Каждан (1922–1997) – „История на византийската литература“, в която една глава е посветена на Фотий²⁰. Отчасти с темата

¹⁷ Произведения на Теофилакт Охридски, архиепископ български, отнасящи се до българската история. Житие на св. Климент Охридски. Подг. Илия Г. Илиев. – В: Гръцки извори за българската история. Т. 9. Ч. 2. София, 1994, с. 36.

¹⁸ Л е б е д е в, А. П. История Константинопольских соборов IX века. Вступительная статья, комментарии, именной указатель М. А. Морозова. Санкт-Петербург, 2001; Л е б е д е в, А. П. Вселенские соборы VI, VII и VIII веков. С приложениями к „Истории Вселенских соборов“. Санкт-Петербург, 2007.

¹⁹ С о к о л о в, И. И. О византизизме в церковно-историческом отношении. Избрание патриархов в Византии с середины IX до начала XV века (843–1453 гг.). Вселенские судьи в Византии. Вступительная статья Г. Е. Лебедевой. Санкт-Петербург, 2003; С о к о л о в, И. И. Состояние монашества в Византийской Церкви с середины IX до начала XIII века (842–1204). Опыт церковно-исторического исследования. Вступительная статья Г. Е. Лебедевой. Санкт-Петербург, 2003.

²⁰ К а ж д а н, А. П. История византийской литературы (850–1000 гг.). Эпоха византийского энциклопедизма. Санкт-Петербург, 2012, 11–44.

¹³ К а й м а к а м о в а, М. Българската кратка хроника..., с. 140; Среднеболгарский перевод Хроники Константина Манасии..., с. 230–231.

¹⁴ Г ю з е л е в, В. Студийският манастир и българите през Средновековието (VIII–XIV в.). – Сборник радова Византолошког института, 39, 2001–2002, 51–65.

¹⁵ Г ю з е л е в, В. Цариградският Фотиев модел на християнизиран владетел – бивш езичник. – Die Slavischen Sprachen, 9, 1985, 19–31; С и м е о н о в а, Л. Византийската концепция за изкуството да се управлява според Фотиевото послание до княз Борис I. – Проблеми на културата, 11, 1988, № 4, 91–104.

¹⁶ Н e i s e r, L. Die Responsa ad consulta Bulgarorum des Papstes Nikolaus I. (858–867). Ein Zeugnis päpstlicher Hirtensorge und ein Dokument unterschiedlicher Entwicklungen in den Kirchen von Rom und Konstantinopel (= Trierer theologische Studien. Bd. 36). Trier, 1979.

са свързани и публикуваните неотдавна монографии на Дмитрий Афиногенов²¹.

Проблематиката, свързана със светите братя Методий и Константин-Кирил Философ, е периферна за изследването на П. Коматина. И все пак е странно, че от досега публикуваните 23 тома на „Кирило-Методиевски студии“ са цитирани само две статии от т. 4 (1987) – с. 339, бел. 540, а абривиатурите на „Palaeobulgarica“ и „Кирило-Методиевски студии“ въобще отсъстват от библиографския списък със съкращения. Житията на двамата братя са използвани единствено по твърде остарялото издание на Т. Лер-Сплавински (1891–1965) от 1959 г.

Пренебрегването на славяноезичните (кирилски) извори и научни публикации е една съществена слабост в кни-

гата на сръбския изследовател. В този смисъл, може би е добре да се припомним мисълта на големия руски византолог Василий Григориевич Василевски (1838–1899), цитирана в неговия некролог, написан от В. Н. Златарски: „*Както българската история не може да се изучава без знанието на византийската, така и много въпроси от византийската история не могат да бъдат разяснени без знанието на българската*“²².

* * *

Горепосочените бележки не намаляват стойността на рецензираната книга. Тя остава у читателя впечатлението за едно значимо изследване върху църковната история на Византия през IX в.

*Георги Н. Николов,
Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

²¹ Афиногенов, Д. Е. Константинопольский патриархат и иконоборческий кризис в Византии (768–847). Москва, 1997; Афиногенов, Д. Е. „Повесть о прощении император Феодила“ и торжество православия. Москва, 2004.

²² Златарски, В. Н. Васил Григориевич Василевски. – Периодическо списание на Българското книжовно дружество в София, 61, 1901, с. 139.